

Kalevala kirjasuomen sanaston lähteenä

PAAVO PULKKINEN

Elias Lönnrotilla oli tavaton merkitys myös suomen kielen sanavarojen kartuttajana. Moniin elämänaloihin liittyviä uudissanoja ja erityisesti lainopin ja kasvitieteen termejä hän sepitti runsain määrin. Lönnrotin klassisen elämäkerran kirjoittaja Aarne Anttila arvioi hänen kynästään liikkeelle lähteneiden sanojen kokonaismäärän nousevan tuhansiin (1935: 196). Saman arvion on hiljan uudistanut Väinö Kaukonen (1984 b: 25). Uudessa »Kalevala-lippaassa» sanotaan, että Lönnrotin uudissanoista 300 – 400 yhä kuuluu kirjakielen keskeiseen sanastoon (s. 30 –).

Hiljan päättyneenä Kalevalan juhluvuonna – kun teoksen ensimmäisen painoksen (VK) ilmestymisestä oli tullut kuluneeksi 150 vuotta – tuntui aiheelliselta kysyä, mikä on ollut Kalevalan merkitys kirjasuomen sanavarojen kannalta: kuinka paljon uusia sanoja on tullut kirjakieleemme juuri Kalevalasta. Tähänkään kysymykseen ei ole tarkkaa vastausta annettu, ei edes vähäistäkään tarkkuutta tavoittelevaa vastausta. Varmaan yleinen on asianharrastajien keskuudessa ollut sellainen käsitys, että Kalevalasta on virrannut kirjasuomeen runsaasti uutta verta ja voimaa. Martti Rapola toteaa lyhyesti, että »Kalevalan ja Kantelettaren ruhtinaallisista tuomisista on tässä mahdoton edes lyhyesti tehdä selkoa» (1969: 109 –). Myöhemminkään Rapola ei liene Kalevalan osuutta tarkemmin esitellyt.

Kysymykseen, mikä on Kalevalan mukana kirjasuomeen ilmestyneiden uusien sanojen osuus myöhemmän kirjakielemme kannalta, voi ylimalkaisuuksia täsmällisemmän vastauksen antaa vain melko vaivalloisen detaljitutkimuksen jälkeen. Sellaista olen yrittänyt käytettävissä olevien apuneuvojen varassa tehdä.

Jo toistasataa vuotta sitten laadittiin August Ahlqvistin johdolla Kalevalan uudemmassa, 1849 ilmestyneestä laitoksesta (UK) konkordanssi, johon on sisällytetty kaikki Kalevalassa käytetyt sanat esiintymätietoineen. Tämän varsin luotettavaksi osoittautuneen sanaston on Väinö Kaukonen painattanut tarkistettuna uudelleen teoksensa »Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos» loppuun. Olen käynyt läpi kyseisen sanaston ja tarkastanut sen avulla, mitä

sellaisia Nykysuomen sanakirjassa mainittuja sanoja Kalevalassa on käytetty, joita Kustaa Renvallin 1823 ja 1826 ilmestyneessä sanakirjassa ei vielä ole mainittu. Vasta Kalevalan uudistettuun laitokseen sisältyneitä sanoja – jotka ovat erotettavissa Kaukosen säeanalyysien perusteella – olen lisäksi erityisesti tarkannut Carl Heleniuksen »Suomalaisesta ja Ruozalaisesta Sana-Kirjasta» (1838). Muista apuneuvoista tärkeimpinä mainittakoon Martti Rapolan »Sanojemme ensiesiintymiä» (1960), Veikko Ruoppilan Kalevalan 1. painokseen perustuva »Kalevala ja kansankieli» (1967) sekä artikkeli »Karjalaisia sanoja Vanhassa Kalevalassa» (Vir. 1964), Aimo Turusen »Kalevalan sanat ja niiden taustat» (1979) ja Toivosen – Itkosen – Joen – Peltolan »Suomen kielen etymologinen sanakirja» (SKES). – Tarkasteluni ulkopuolelle olen jättänyt sellaiset nykykielessä käyttämättömät sanat, jotka näyttävät päässeen Nykysuomen sanakirjaan pelkästään siksi, että esiintyvät Kalevalassa (ja ehkä lisäksi Kantelettaressa). Jotkut näistä voivat samalla kuulua karjalaiskulttuuria koskevaan kansatieteen erityissanastoon (esim. *patvaska*, *rätsinä*, *sintsi*).

Seuraavaksi esiteltävissä Kalevalan sanoissa on epäilemättä jonkin verran sellaisiakin, joita jo ennen Kalevalaa on suomen kirjakielessä joskus käytetty. On kuitenkin aihetta otaksua, että niiden leviämistä on mukanaolo Kalevalassa suuresti edistänyt, paljon enemmän kuin esim. osuminen jonkin 1700-luvun latinankielisen kansanrunousjulkaisun sitaattiin tai vilahdus jonkin 1800-luvun alkupuolen vähälevikkisen sanomalehden palstoilla. Kuvaukseni täydentämiseksi olen yrittänyt selvittää Vanhan kirjasuomen sanakirjan kokoelmien avulla, missä määrin samoja Kalevalan sanoja on ehkä viljelty kirjallisuudessa jo varhemmin. Lisätietoja onkin näin löytynyt, ei kuitenkaan järin paljon. Luettelo on kelpuuttanut paitsi ilmeiset ensiesiintymät myös sellaiset vanhoille sanakirjoille vieraat sanat, joista on vain jokunen kirjallisuuspoiminto Kalevalan esiintymää vanhemmista lähteistä. Varhaistiedot olen tällaisissa tapauksissa erikseen maininnut.

Kalevalan sanojen pääsystä myöhempisiin leksikkoihin olen maininnut useimmiten silloin, kun ilmaus sisältyy Europaeuksen 1853 ilmestyneeseen ruotsalais-suomalaiseen sanakirjaan. Vanhan Kalevalan sanoista jokunen on mainittu jo Heleniuksen sanakirjassa ja vähän useampi Lönnrotin tulkkisana-kirjassa 1847. Yleensä en ole erikseen huomauttanut siitä, että sana sisältyy Eurénin suomalais-ruotsalaiseen sanakirjaan (1860). Eurén (ja tietenkin myös Lönnrot) näyttää näet ottaneen mukaan jokseenkin poikkeuksetta harvinaisetkin Kalevalan sanat. Vain yhdyssanoja hän on valikoinut ja jättänyt mm. bahuvrühikompositumit lähes järjestään mainitsematta. Eräissä poikkeustapauksissa olen kuitenkin viitannut Europaeusta myöhempiinkin sanakirjatietoihin. – En ole pitänyt tarpeellisena järjestelmällisesti ilmoittaa, onko sana jo VK:ssa vai vasta UK:ssa. Tätä tietoa kaipaava voi selvittää asian Kaukosen alumpana mainitun tutkimuksen avulla.

Tämän artikkelin esivaiheena oli esitelmä, jonka pidin toukokuussa 1985 Novi Sadin, Sofian ja Cluj-Napocan yliopistoissa. Katsoin tuolloin kuulijoiden kannalta sopivaksi ryhmittää aineiston ensin sanaluokittain ja esittää kunkin sanaluokan sanoja vaihtelevin perustein muodostettuina rypäinä. Sama ryhmittely on säilytetty tässäkin, tuntuvasti täydennetyssä versiossa.

Kalevalassa on runsaasti luontoon liittyviä substantiiveja. Vanhemmille sanakirjoille vieraita ovat näistä seuraavat:

alanne 'alava maa, alanko' 14: 388, 460 ym.

Kalevalassa aina sentapaisissa yhteyksissä kuin »Tuonen mustassa joessa, Manalan alanteheassa». Kansankielessä sana on niukasti tunnettu, osaksi kai kirjallisperäinen (SMS).

hattara 'kevyt pilvi' 2: 86, 320 ym.

Renvall ja Helenius esittävät sanan vain mytologista olentoa tarkoittavana; edellisellä on lisäksi merkitys 'pisara'. Kansanrunoa mukaillen on tätä semanttisesti melko labiilia sanaa käyttänyt pilvestä jo J. A. Frosterus 1764 (VKS). Europaeus mainitsee sanan s.v. *moln*. – NS mainitsee myös kansatieteellisen merkityksen 'jalkarätti'. Tässäkin tehtävässä sanaa on Kalevalassa käytetty (44: 217).

iljanko 'liukas jäätikkö, iljanne' 22: 164, 24: 392

Tämänasuisena sanaa ei vanhemmissa lähteissä ole; Renvallilla on kyllä samakantaisia synonyymejä: *iljamet*, *iljannes* l. *iljennes*.

kannas 'kahden veden tai suon välinen maakaistale' 5: 153, 8: 282

Sanaa on (Vanhan kirjasuomen sanakirjan arkistossa säilytettävien) Rapolan kokoelmien mukaan käyttänyt nykyiseen tapaan J. Ahlholm 1830. Lönnrot on puhunut Panaman kannaksesta 1845 ja maininnut sanan tulkkisanakirjassaan 1847. Europaeus kääntää ruotsin *näs*-sanan 'taival, kannas, ketvele'.

lahdelma 'pieni tai leveäsuinen lahti, lahdeke' 1: 274

Ei vielä VK:ssa; ennen UK:aa Lönnrotin tulkkisanakirjassa (s. 81).

lonka 'pilvenmöhkäle' 2: 324, 336 ym.

NS:n mukaan varsinkin runokielessä, tavallisesti yhdyssanassa *pilvenlonka*. Renvallilla on *lonkka*, jonka yhteydessä esimerkki kansanrunosta: »nosti lonkan luotehesta».

penkka 'penger, törmä' 24: 468

salmeke 'pieni salmi' 9: 117

Ei vielä VK:ssa. Rapolan ensiesiintymäluettelon mukaan sanaa oli käyttänyt jo Pietari Hannikainen 1845 (kaiketi Kanava-lehdessään).

syvä 'syvä kohta maastossa tai vedenpohjassa' 5: 154 ym.

Aiemmin sanaa on käyttänyt Abr. Poppius painamattomassa runossa (Rapola 1939: 12).

vieremä 'mäen rinne, vieri, reuna, äyräs' 2: 32, 240 ym.

NS:n mukaan tällaista käyttöä tavataan varsinkin ylätuolissa.

vinkalo 'rotko' 17: 208

NS selittää sanan 'onkaloksi, rotkoksi' ja luonnehtii sen lähinnä kansanomaisesti; esimerkki on mm. Aleksis Kiveltä.

Erikseen mainittakoon seuraavat tapaukset, jotka kuuluvat kaikki samaan johdostyyppiin:

aallokko 'aaltoilu, aallot' 22: 411

hongikko 'honkametsä, hongisto' 50: 266 ym.

Sana on jo VK:ssa. Sen jälkeen Lönnrot käytti sitä myös kirjassaan *Lukemisia Suomen Kansan Hyödyksi* (1845). *Europaeus s.v. furuskog.*

petäjikkö 'petäjämetsä, petäjistö' 24: 470 ym.

Europaeus maininnut s.v. *tallskog.*

risukko 'maassa olevat risut; vesakko' 1: 55, 30: 242

Sentyypiset johdotukset kuin *kivikko*, *hongikko* ovat luonteenomaisia suomen itämurteille, *kivistö*, *hongisto* taas länsimurteille (Hakulinen 1979: 181). Vanha kirjasuomi oli enimmäkseen *sto*-johtimisen tyyppin kannalla (Rapola 1939: 19).¹

Otan puheeksi toisenkin nominien johtoon liittyvän seikan. Kalevalan kielessä suositaan erilaisia deminutiiveja, joiden käyttö voi selittyä osaksi runomitan vaatimuksista, osaksi deminutiivien suosinnasta karjalais-vepsäläisellä kielialueella. Myöhemmin taidurunoudessa deminutiiveja on niin ikään viljelty melko taajaan. Esim. Eino Leino käytti niitä hyvin kalevalaiseen tyyliin (ks.

¹ Kalevalassa tavattavat *haavikko*, *koivikko*, *kuusikko* ja *lepikkö* ovat päässeet jo Renvallin (ja Heleniuksen) sanakirjaan.

Rintala 1980: 83—, jossa käsitelty yleisemminkin nykysuomen deminutiiveja).
— Kalevalan lukuisista (*h*)*ut*-johdoksista mainitsen tässä seuraavat:

kuuhut ← *kuu* 2: 88, 96 ym.

tiehyt ← *tie* 15: 143, 145 ym.

Sana on alkuaan tarkoittanut pientä tietä, mutta se on omaksuttu myöhemmin erityisesti anatomian termiksi: 'ohut putkimainen johdin, kanava tai ontelo' (NS). SKES arvelee sanan tulleen Lönnrotin sanakirjaan Kantelettaresta, mutta sitä on käytetty jo VK:ssa.

vyöhyt ← *vyö* 31: 211 ym.

NS:n mukaan varsinkin runokielen sana.

yöhyt ← *yö* 4: 297 ym.

NS ilmoittaa sanan runokieliseksi ja mainitsee esimerkin paitsi Kalevalasta myös Kiannolta ja Leinolta.

Muista deminutiiveista sopii mainita ainakin seuraavat:

tulonen ← *tuli* 47: 115, 163 ym.

NS:ssa on esimerkki Kalevalasta ja Kiveltä.

tylleröinen ← *tyllerö* 'pallero, tyyppi' (tytöstä) 32: 252

venonen ← *vene* 2: 203 ym.

NS:n mukaan runokielen sana; esimerkki Leinolta.

vetonen ← *vesi* 1: 98 ym.

NS leimaa sanan varsinkin runokieliseksi; esimerkkejä Aholta.

Seuraavaksi esittelen muita substantiiveja, joita ei näytä ennen Kalevalaa viljellyn suomen kirjakielissä. Ensin joukko melko tavallisia perussanoja ja johdoksia:

hely '(metalli)koru' 7: 310 ym.

huotra '(miekan)tuppi' 5: 76 ym.

Kalevalasta levinnyt karjalan kielen sana, alkuaan germaaninen laina (Ruopila 1964: 21).

karkelo 'tanssi, tanhu' 11: 20, 132 ym.

VK:aan vienalaisesta runosta (Rapola 1960); sanaa ei mainita Karjalan kielen sanakirjassa.

kulu 'rahjus, raiska, hylky' 3: 524 ym.

kutri(t) 'hius, kihara' 16: 235, 25: 600

Sana on tullut Kalevalaan karjalan kielestä, johon se on lainattu venäjältä (Kalima 1952: 111; Ruoppila 1964: 25).

kyly 'sauna, kylpy' 18: 277, 309 ym.

Tämäkin on Kalevalan karjalaisuuksia; NS pitää sanaa kansan- ja runokielenä. Juhani Ahon tunnettu lastu »Kotoinen kylyni» lienee osaltaan tehnyt sanaa tutuksi, kuten Ruoppila on arvellut (1964: 26).

lavitsa 'penkki, lava' 21: 150

Kalevalassa on useammin käytetty karjalaissävyistä varianttia **lautsa** (3: 548, 8: 47 ym.), jonka myös NS mainitsee varsinkin runokielen ilmauksena. Sana on venäläistä lähtöä.

liekku 'kehto, keinu' 31: 95 ym.

Nykyisessä yleiskielessä sana on tuskin enää käytössä. Europaeuksella s.v. *gunga*.

lunnas 'esim. vapauttamiseksi annettu korvaus' 3: 352

Sanaa ei vanhoista leksikoista tapaa, vaikka verbi *lunastaa* on jo Agricolalle tuttu. Florinuksen sanakirjassa 1678 on *lunastaja*, Jusleniuksen leksikossa 1745 *lunastaa* ja joukko sen johdoksia. Europaeuksella on *lunnaat* s.v. *lösen*.

maammo 'äiti' 3: 512 ym.

NS:n mukaan sana kuuluu varsinkin kansanrunouteen; esimerkki on myös Yrjö Jylhältä. Sana on karjalaista perua ja alkuaan venäläinen laina (Ruoppila 1964: 27).

mana 'kuolleiden olinpaikka, tuonela; kuolema' 4: 283 ym.

SKES:n mukaan sana on Lönnrotin luomus; kansanrunoissa on yleensä vain paikallissijamuotoja *manalla* jne. Sana *manala* oli tuttu jo Renvallin leksikolle.

muhkura 'pahkura, kyhmy, muhku' 15: 532

mullos 'mullalla oleva maa, esim. kynnös' 25: 258

nuoriso 'nuoret' (kollektiivisesti) 1: 27 ym.

Vienalaisperäinen Kalevalan levittämä ilmaus (Hakulinen 1979: 154—). Sana on VK:ssa mutta ei vielä Heleniuksen sanakirjassa. Europaeuksen suomennos *ungt folk* 'nuoriso, nuorukaiset'.

ongelma 'probleemi, pulma' 1: 52 ym.

Sana on äänneasultaan ja merkitykseltään alkuaan epävakaa; sitä on vanhaan pidetty Kalevalasta levinneenä (Ruoppila 1967: 151; Hakulinen 1979: 168).

piiras 'piirakka' 25: 393

Itäiseen piirakkakulttuuriin kuuluva venäläisperäinen sana, kansanomaisen vain itämurteissa. (Europaeuksella on *piirakka s.v. pastej.*)

pilla 'paha teko, tihutyö' 20: 588 ym.

NS:n mukaan varsinkin kansanrunoissa tavattava sana. Se ei liene kuitenkaan aivan harvinainen nykykielessäkään. (Painettuna jo Gananderin *Mythologia Fennicassa* 1789.)

poiminta 'poimiminen' 13: 208, 50: 98

Ilmaus kuuluu teonnimityyppiin, joka on muutenkin yleistynyt osaksi ehkä Kalevalan vaikutuksesta.

päläs 'suksen jalansija; (kuv.) ahdinko, hätä' 3: 349 ym.

Kalevalassa sanaa on käytetty sekä konkreettissa että nykyään yleisemmässä kuvallisessa merkityksessä. Sanasta tarkemmin Terho Itkonen 1957: 52— .

rankinen 'sääskeiteltä' 37: 180

Yleiskielessä Lapin-retkeilyn lisääntyessä entistä tutummaksi käynyt sana. Ennen UK:aa sanaa on käyttänyt Karl Aejmelaeus suomennoksessaan 1847 (»nahoista tehdyt teltut eli rankiset»; Rapolan kok.).

retkale 'hulttio, renttu' 35: 148

Europaeus on käyttänyt sanaa ainakin selityksenä sanoille *shusk* ja *snusker*.

ruoja 'heittiö, hylkiö' 27: 102

Ihmistä tarkoittavana pejoratiivisena ilmauksena sana tunnetaan pääasiallisesti itämurteissa ja Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla (SKES). Mutaa, liejua tarkoittamassa *ruojan* mainitsee jo Florinus 1678.

salvain, salvoin 'hirsirakennuksen nurkka' 25: 489, 12: 407, 19: 388

Renvallin sanakirjassa on vain *salvo*, *salvu* ja *salvos*.

seos 'sekoitus' 23: 300

Rapola ajoittaa ensiesiintymän vasta Eurénin sanakirjaan. Kalevalassa on kuitenkin hyvin nykyisenkaltainen tapaus: 'vetelä taikinanjuuri', siis = veden ja jauhojen sekoitus.

seppo 'seppä' 7: 333 ym.

Sana on tuttu jo Renvallille, joka ilmoittaa sen harvinaiseksi ja runokieliseksi. Varhaisin tieto on v:lta 1702, Florinuksen sananlaskukokoelmasta: Nijnivyö vyöntekiällä, varpusolki seppoin eli sepän vaimoll. Tuskinpa erehtyy, jos arvelee sanan levinneen varsinaisesti vasta Kalevalan ansiosta, kun se siinä esiintyy kymmeniä kertoja etenkin Ilmarisesta puhuttaessa. Tyyliväritteisenä *seppä*-sanan rinnakkaisasuna *seppoa* on viljelty varsinkin ilmauksissa *runo-* ja *sana-seppo*.

sima 'eräänlainen juoma' 9: 225, 250 ym.

Sanan alkuperäinen merkitys oli 'hunaja, mesi'. Nykymerkitys on Lönnrotin Kalevalan yhteydessä muodostama (SKES). Lönnrotin tulkisanakirjassa (s. 22) ja Europaeuksella s.v. *mjöd*.

suikula 'pitkänomainen (esine)' 25: 73

UK:ssa lähinnä adjektiivina: [katsoin] silmät suorat suikulaksi; NS:n mukaan vain substantiivi. Samantapaisia deskriptiivisanoja on vanhemmissakin leksikoissa: Renvallilla on *suikkulainen* ja *suikelo*, Heleniuksella *suikulainen*.

sykerö 'palmikoista tehty hiuslaite, nuttura' 25: 72

Renvallin sanakirjassa on samantapaisia sanoja: *sykkyrä*, *sykyrä*, *sykärä*.

syöminki 'tilaisuus jossa syödään runsaasti' 20: 118, 26: 768

Volmari Kilpinen on lisännyt Renvallin sanakirjan kappaleeseensa tämän sanan poimittuna lehdestä Sanansaattaja Viipurista (joka ilmestyi 1833–36 ja 1840–41).

syöveri 'kurimus, kuilu' 1: 268

NS leimaa sanan etenkin ylätyyliseksi.

säen 'kipinä' 3: 70, 26: 458

NS:n mukaan sana esiintyy varsinkin runokielessä. Sen levikkialue rajoittuu itämurteisiin ja Kaakkois-Hämeeseen (SKES). Sana on Lönnrotin tulkkisana-kirjassa (s. 105) ja Europaeuksella s.v. *gnista*: pl. *säkenet*.

säilä 'miekka' 11: 288 ym.

Sanaa ei ole miekkaa tarkoittavana tavattu murteista. Lönnrot on saanut sen kansanrunoista, ja Kalevala on tehnyt sen tunnetuksi. Nykysuomessa *säilä* on sävyiltään kirjallinen (paitsi miekkailuterminä, jolloin se tarkoittaa tietynlaista miekkaa tai miekan teräosaa).

taatto 'isä; isoisä' 2: 318, 332 ym.

Rapola on maininnut (1939: 18) Abr. Poppiuksen käyttäneen sanaa 1817, mutta esim. Heleniuksen leksikossa on vain *taata*.

tarvis 'tarve' 32: 399

Sana on kansanomaisen itämurteissa ja Kaakkois-Hämeessä (SKES). Rapolan poimintojen mukaan sitä on käytetty ennen UK:aa Suomettaressa 1847.

valio 'valittu olento; oivallinen (yksilö)' 8: 2 ym.

SKES toteaa sanan tulleen kirjakieleen kansanrunoudesta (jo Gananderin käsikirjoituksessa 1787, josta sen on ottanut Renvall sanakirjaansa runokielen ilmauksena: *mies valio* 'vir egregius'). Kalevalalla on varmaan huomattava osuus sanan yleistymiseen.

valvatti 'holhotti, suojatti' 19: 13, 17 ym.

Sana on NS:n mukaan melko harvinainen. Nykysuomessa sitä käytetään myös kasvinnimenä (= maito-ohdake).

vastas 'vihdas' 4: 4

Tämä saunatermi lienee päässyt sanakirjaan ensi kertaa 1853; Europaeuksella on s.v. *qvastlöf* sekä *vastakset* että *vihdakset*.

veistos 'veistämisen tulos tai kohde' 7: 42

Rapolan ensiesiintymätieto on ajoitettu Eurénin sanakirjaan, joten Kalevalan esiintymä on sitä tuntuvasti vanhempi. VK:ssa sana on murreasussaan: Vestän saunani vetehen, Vesi viepi vestokseni (2: 29–).

vetehinen 'vedenhaltija' 19: 217, 220 ym.

Ilmauksen levikki on selvästi itäinen (SKES). Sanan myöhempi tuttuus perustuu paitsi Kalevalaan myös kansansatuihin.

viesti 'sanoma, tiedotus' 3: 16, 19 ym.

Jokapäiväisiä Kalevalan sanoja. Rapolan mukaan Lönnrot on saanut ilmauksen vienalaisesta runosta 1836. UK:n ilmestymisvuonna sanaa on käyttänyt myös Ahlqvist.

vyötärö 'vyötäiset, uuma' 15: 248

Vaihtelevasta *vyö*-kantaisten synonyymien joukosta yleisimpiä. UK:ssa sanaa on käytetty monikollisena (kuten sanaa *vyötäiset* tavallisesti). Variantti *vyötärä* on jo Jusleniuksella 1745.

Jatkoksi lisättäköön omana ryhmänä vielä joukko sellaisia sanoja, jotka ovat nykysuomessa hyvin harvinaisia mutta jotka on silti mainittu NS:ssa.

astala '(lyömä)ase' 9: 97

Hiukan tavallisempi toisinto on lakikielessä käytettävä *astalo*.

kaatio(t) '(alus)housut' 2: 160 ym.

Slaavilaisperäinen sana, jonka levikkialue on itäinen (Ruoppila 1967: 14–). NS:n mukaan sana on merkityksessä 'housut' vanhentunut, mutta merkitystä 'alushousut' ei ole leimattu vanhastavaksi (kai siksi, että sanaa on 1950-luvulla koetettu elvyttää tuohon merkitykseen eräässä sanakilpailussa).

kääkä 'ovenkahva' 23: 774, 49: 178

NS:n mukaan sana on harvinainen; käytännössä sen tavannee enää vain sanaristikoista. Ennen UK:aa *kääkä* on esiintynyt jo Kantelettaressa (I 147: 33).

luote 'loitsu-, mahtisana' 1: 46 ym.

NS:ssa ei ole tyyliä eikä yleisyyttä koskevia mainintoja. Sanaa on tuskin kuitenkaan aikoihin käytetty muuten kuin kalevalaiseen muinaisuuteen viitattaessa. Varhain ilmausta on käyttänyt Erik Wallenius 1706 painetussa ruumis-saarnassaan tavalla, joka ei ole aivan selvä mutta saattaa nojautua kansanrunoista tuttuun käyttöön: » — — voi hänen rackaille Sanancuulioillensa luotteet luoda, joca hyvästijättämys ja surullinen Ero molemmin puolin kynelet silmistä ulosveti — — » (Agricolasta Juteiniin s. 242; vastaavantapainen alkusointuinen konneksio myös s. 239: »vijmeiset Luotteet luonut«).

piusta 'kaistale, suikale, säie' 36: 217

Sanan kirjakielistetty asu *pidusta* on NS:ssa ilmoitettu harvinaiseksi, itämurteinen *piusta* taas kansanomaiseksi.

rike 12: 286 ym.

Merkityksessä 'vähäinen rikkomus' sana on yltyleinen ja ainakin 1700-luvulta tiedossa (Raamatusta Dan. 6:4). Kalevalassa tavattavan merkityksen 'kiro, pilaus, riena' NS mainitsee kansankieliseksi; Renvallin leksikossa ei *riket*-sanan yhteydessä ole esitetty tätä merkitystä.

sommelö '(lanka)kerä' 1: 72, 74, 90

NS esittää sanan ilman yleisyys- tm. varauksia, mutta yleiskielestä sitä tuskin enää tapaa. (Kuusankoskelainen hotelli kuitenkin nimettiin jokunen vuosi sitten Sommeloksi.) Sanan levikkialue on suppeahko, keskuksena Kainuu (Ruoppila 1967: 46).

vyöhystä 'vyötärö' 18: 367

NS:n mukaan kansankielinen sana. SKES ilmoittaa sen olevan peräisin Kalevalasta.

Kirjakiellestämme on myös aikamoinen joukko sellaisia yhdysperäisiä substantiiveja, jotka näyttävät Kalevalassa ilmaantuneen ensi kertaa painettuun kirjallisuuteen tai ainakin olleen ennen Kalevalaa niukasti käytettyjä. Esittelen niistä seuraavaksi yhä edelleen käytössä olevia sanoja.

aitovieri 'aidan vieri' 24: 377 ym.

iki-

alkuisia yhdyssanoja (joukossa pari adjektiivikiäkin) on Kalevalassa 21. Niistä NS:ssa mainittuja ovat *ikihyvä* (yhä sanotaan kalevalaisittain yleiskielessäkin *ihastua ikihyväksi*), *iki-ilo*, *ikimaja* (tosin vain runokielessä), *ikimennyt*, *ikirauha*, *ikirunoja* (kansanrunoudessa 'ikuinen laulaja'). Renvallin leksikossa on vain kaksi *iki*-tapausta (*ikikadonnut* ja *ikivanha*), NS:ssa noin 70 *iki*-alkuista hakusanaa, joukossa monia sävyiltään hyvin kalevalaisen tai muuten runollisen tuntuisia. Siksi on aihetta arvella Kalevalan tuntuvasti lisänneen *iki*-sanojen viljelyä.

ilolintu 10: 452

UK:ssa sana on *käen* kertosanana. NS:kin sanoo sitä käytettävän varsinkin käestä mutta lisäksi ihmisestä: 'iloinen ihminen, vars. pikkutyttö; ilonainen'. (Ilotyttöä sanalla on tarkoitettu jo 1787; VKS.)

itkuvirsi 'itkien esitettävä valituslaulu' 36: 229

Rapolan mukaan sana on ennen UK:aa esiintynyt Lönnrotilla 1836.

kutsuvieras 'kutsuttu vieras' 21: 225, 231 ym.

Jo VK:n sana, jolle esim. ruotsissa ei ole yhtä termimäistä vastinetta (*inbjuden gäst* = kutsuttu vieras).

mielijohde 'päähänpisto, oikku' 30: 471, 43: 409

Kalevalassa on itämurteisesti *mielijuohe*. Rapola mainitsee ensiesiintymän Polénilta 1858, mutta sana on jo VK:ssa.

muuttolintu 'lintu, joka talveksi muuttaa etelään' 25: 598

Rapolan ensiesiintymätietoa on tässäkin tapauksessa aihetta varhentaa, v:sta 1865 v:een 1849. Sana on Lönnrotin sepite; alkuperäistoisinnossa on *musta lintu* (Turunen 1979).

salakari 'vedenalainen kari' 1: 278

Sana lienee tavallisin kuvallisessa käytössä. Se ei esiinny vielä VK:ssa, jossa kuitenkin on synonyyminen *salasaari*. Europaeus on *salakarin* maininnut s.v. *blindklipp*.

seinävieri 'seinän vierus' 23: 733, 741 ym.

sydänkäpy 11: 247, 17: 249

Sana on Kalevalassa (itämurteisesti *d:ttömänä*) sekä konkreettisesti sydäntä tarkoittaen että kuvallisesti merkityksessä 'mielitetty, lemmitty'.

tietomies 10: 74, 17: 191

Kalevalassa sana tarkoittaa tietäjää, noitaa, nykysuomessa myös yleensä run-sastietoista miestä.

tulisija 'liesi, hiillos ym. tulenpitopaikka' 9: 311 ym.

Sana on nominatiivialkuisena Lönnrotin tulkisanakirjassa (s. 58) mutta Europaeuksella genetiivialkuisena *tulen-sia* s.v. *eldstad*.

tähtitarha 47: 74

Ylätyylinen, varsinkin monikollisena viljelty tähtiä, tähtitaivasta tarkoittava sana, jota Ahlqvist moitiskeli liian uudenaikaiseksi (Kohtamäki 1956: 356). Sana perustuu kuitenkin aitoon kansanrunoon.

ulkotyö 3: 372 ym.

Kalevalassa vain metsästyksestä puhuttaessa *uros*-sanan alkusointuisena seuralaisena, esim.: Lähen nyt miehistä metsälle, Urohista ulkotöille (14: 23—). Europaeuksen sanakirjassa nykyisessä merkityksessä s.v. *utarbete*. Tällaisessa käytössä sana on ollut jo eräessä asetuksessa 1756.

vaateriepu 'kulunut, risainen vaate' 9: 416

Aikaisemmin Gananderin satukokoelmassa 1784: 29.

vainotie 36: 4, **-valkea** 30: 466 ym., **-vuosi** 26: 327, 28: 288

Kaikki ovat sodankäyntiin, sota-aikoihin liittyviä tyyliväritteisiä sanoja, joita ei hevin voisi käyttää muista kuin oman maan oloista. Vain *vainomies* 'vihamies, vainolainen' näyttää olleen aiemmin yleinen Agricolasta lähtien.

vastavirta 'kulkusuunnan vastainen virta' 15: 251

Jo Gananderin satukokoelmassa 1784: 118.

välipala 'aterioiden välillä nautittu kevyt ateria' 4: 419

Ennen UK:aa jo Lönnrotin tulkisanakirjassa (s. 21) ja kohta sen jälkeen Europaeuksella s.v. *mellanmål*. Varhaisesiintymä Jonas Mennanderin Huonen-Speilissä 1699: B 1 b.

ylijumala 'ylin jumala' 1: 169 ym.

Sana esiintyy yleisesti Ukko-jumalan epiteettinä.

Omana ryhmänään esitän joukon bahuvriihikompositumeja, jommoisia Kalevalassa kaikkiaan on paljon. Aimo Hakanen on todennut niitä Turusen Kalevalan sanakirjasta toistasataa (1973: 126). Seuraavia ei ole lainkaan sanakirjoissa mainittu ennen Kalevalaa:

lakkapä 2: 36 ym.

Sana esiintyy Kalevalassa pelkästään petäjän määritteenä ja tarkoittaa tuuhea-, tasalatvaista; alkuosan *lakka* merkityksessä 'latva, harja, huippu' NS mainitsee harvinaiseksi. Nykysuomessa *lakkapä* on melko tavallinen myös vaahtopäisistä laineista puhuttaessa; vrt. seur.

lakkipää 1: 134 ym.

Kalevalassa vain laineen yhteydessä: 'vaahtopäinen'. Laineen lakista ei nykyään puhuta; NS kuitenkin mainitsee *lakkipää*-sanana Kalevalan mukaisen käytön harvinaisena (ehkä vain Kalevalan perusteella).

liinatukka 19: 412

Vaaleatukkaisesta (lapsesta) käytetty nimitys. Renvallin sanakirjassa on vain samantapainen hevosta tarkoittava *liinaharja*.

maitoparta 1: 43, 21: 292

Lasta, nykyään vähättelevästi myös nuorta ihmistä tarkoittava ilmaus.

paitaressu 50: 610

Pienestä (paita-asuisesta) lapsesta käytetty (hellittelevä) ilmaus, jonka taustalla on karjalan kielen *paitareššu* 'rikkinäinen paita' (SKES).

partasuu 3: 185, 289 ym.

Parrakasta miestä tarkoittava ilmaus, Kalevalassa selvästi arvostava. Sana on

jo Florinuksen sananlaskujulkaisussa 1702: Illalla paras ilma kijttä, partasuun poica, Wuonna toisna morsienda. Kalevalan 4. runossa (405—) on säkeet: Läksi jänis juoksemahan, / **Pitkäkorva** piippomahan, / **vääräsääri** vääntämähän, / **Ristisuu** ripottamahan — —. Kaikki kolme bahuviirihitapausta on kelpuutettu NS:aan (*vääräsääri* on esiintynyt almanakassa 1765: B 4 a). On mahdollista, että tätäkin sanatyyppeä on entistä rohkeammin viljelty kaunokirjallisuudessa Kalevalan vaikutuksesta. Tätä sopii arvella etenkin sen perusteella, että tyyppi ei ole nykykielessä produktiivi (Hakanen 1973: 125). Tyyliarvoisena kaunokirjallisena ilmaisukeinona sillä on kuitenkin sijansa kirjasuomessa, ja monet bahuviirihit kuuluvat edelleen puhemiehenkin (*jästipää, pölkkypää, länkisääri, pikinokka* jne.).

Bahuviirihyhdysanoista, jotka käyttäytyvät lauseessa milloin adjektiivin, milloin substantiivin tavoin, siirryn tarkastelemaan selviä adjektiiveja. Ensinnä esittelen *ea*-loppuisten adjektiivien suureen joukkoon kuuluvat sanat.

apea 'alakuloinen, haikea' 3: 542 ym.

Kalevalassa sanaa on käytetty myös substantiivina merkityksessä 'suru, mielihäiriö' kuten vastaavaa karjalan sanaa. (NS:kin mainitsee substantiivisen käytön harvinaisena.) Sana on laina venäjältä, ja sitä on kauan arveltu Kalevalasta kirjakielen levinneeksi (Mikkola 1938: 69).

hereä 'vuolas, runsas' 4: 513 ym.

kalvea 'kalpea' 44: 146

Tavallisen *kalpea*-sanan ylätyylinen toisinto, joka nykysuomalaiselle on tutuin Aleksis Kiven kalvean immen tarinasta. Sanaa on käyttänyt Poppius Kanaavaan 1846 painetussa runossa (Suomen kansalliskirjallisuus XI s. 218).

kukkea 'kukoistava, uhkea' 10: 228, 18: 326

Ei esiinny vielä VK:ssa mutta ennen UK:aa jo Kantelettaressa (II 82: 41).

kumea 'kumiseva' 14: 28

Ei sisälly VK:aan mutta kyllä Kantelettaren (II 238: 4, 306: 1). Gananderin arvoituskokoelmassa 1783: 34 on jo kirkonkelloa tarkoittava arvoitus: Kummuupi kumia kello, talon pojan tanhualta?

urhea 'rohkea, urhoollinen' 2: 98 ym.

Rapola (ja SKES) ajoittaa sanan vuoteen 1860 (Euréniin), mutta se esiintyy jo VK:ssa.

Seuraavaksi esittelen muita adjektiiveja, jotka ovat osaksi kantasanoja, osaksi erityyppisiä johdoksia.

eho 'eheä, kaunis, hyvä' 9: 150, 188 ym.

Hyvin myönteissävyinen tyylivärinen laatusana, jonka kalevalaisuudesta osaltaan kielii nykykielen tavallisin alkusointuinen konneksio *entistä ehompi* (Kalevalassa mm. »Ehompana entistäsi, Parempana muinaistasi» 4: 186 –). Painetussa kansanrunossa jo 1782 (VKS).

ehtoinen, ehtoisa 'suoepä, mieluisa' 22: 73, 277 ym.; 14: 128 ym.

Kalevalassa on yleisempi edellinen, nykysuomessa jälkimmäinen. Tätä nykyä se on lähinnä *emännän* attribuuttina. *Ehtoinen* on Renvallin sanakirjassa pelkkänä yhdyssanan osana. *Ehto(i)sa* on kansanrunoudesta tiedossa jo 1700-luvulta (VKS). Myöhemminkin sanaa on kansankielessä viljelty enimmäkseen runonpätkissä yms. (SMS).

etevä 'mainio, oiva, taitava' 18: 256

Ensimmäinen painettu esiintymä tunnetaan VK:sta (Rapola 1960).

haljakka 3: 323 ym.

Yleiskielessä sanaa käytetään vain hailakasta, varsinkin harmaasta tai sinertävästä väristä. NS tosin mainitsee (Kalevalan perusteella) myös substantiivisen käytön, joka Kalevalassa on tavallisempaa: 'vaalean harmaa t. vaalean sininen sarka t. verka; tästä tehty nuttu, alustakki'. Renvallilla on vain *halia* l. *halja*. Sanasta enemmän Ruoppila 1964: 20 ja Koski 1983: 136 – 138.

lieto 4: 431, 11: 4, 61 ym.

NS:n mukaan varsinkin runokielen sana, jonka merkitykset vaihtelevat. Renvallin (ja jo Jusleniuksen) sanakirjan mukaan sanaa käytetään vain liejuisesta, mutaisesta maasta, jommainen käyttö on kuitenkin NS:lle tuntematonta. Kalevala näyttää siis tuovan ilmauksen kirjasuomeen uuden veroisena. Useimmiten *lieto* on Kalevalassa Lemminkäisen epiteettinä ('kevytmielinen, iloluonteinen').

maire 'suloinen, makea' 11: 248, 36: 208

Yleiskielessä tavallisemman *mairea*-sanan runokielinen variantti, jota tuskin enää lyriikassakaan käytetään.

melkoinen 'aikamoinen, kohtalainen' 13: 135, 168

Rapolan ensiesiintymätieto on Antti Wikmanin käsikirjoitukseksi jääneestä sanakirjasta v:lta 1842, mutta sana sisältyy jo Kantelettareen (III 2: 50). Lönn-

rotin julkaisut näyttävät tehneen sanaa tunnetuksi. *Europaeus* on sen sisällyttänyt sanakirjaansa s.v. *temlig*.

miehekäs 40: 298

Nykyasuisena, joskin konkreetimmassa merkityksessä 'naimisissa oleva (naisesta)' sana esiintyy ensi kerran UK:ssa. Rapolan mukaan ensiesiintymä on Eurénin sanakirjassa. Jo Renvallilla on nykymerkityksessä variantit *miehukas* ja *miehkäs* 'virilis, fortis, strenuus, robustus, animosus; männlich, mannhaftig').

nuiva 15: 220, 230

Kalevalassa sana merkitsee lähinnä 'nuutunutta, näivettynttä', myöhemmin kirjakielessä tavallisesti 'penseää, nyreää, tylyä'. Kansankielessä sana on itäinen ja sen levikkialue jatkuu karjala-aunukseen (SKES).

pätevä 'paikkansa pitävä, kelpaava, kompetentti' 24: 41 ym.

Kalevalassa tavattava merkitys 'kelpo, kunnollinen; tukeva' on niin lähellä nykyistä, että Rapolan ensiesiintymätietona mainitsema viittaus *Europaeuksen* sanakirjaan voidaan mielestäni huoletta varhentaa VK:aan (esim. 22: 269: Päivätär pätövä neiti).

utala 31: 23, 295

NS mainitsee sanan kansanomaiseksi: 'rivakka; viekas'. Murteissa *utalan* levikki on kaakkoinen; sana on venäläistä lähtöä (SKES).

Erikseen mainitsen yhdysadjektiivit. Niitäkin on kertynyt puolenkymmentä (paitsi bahuvruihitapauksia).

elonkerainen 37: 243

Kalevalassa merkitys on 'varakas'. Kansanrunossa sanan tilalla on *elollinen*, joten kysymyksessä on Lönnrotin sepite. August Ahlqvist uumoili siinä ruotsalaisuuden vaikutusta (Kohtamäki 1956: 165). Kalevalasta sana on ponnahtanut lähinnä kirjallisuusarvostelijoiden kielenkäyttöön merkityksessä 'elinvoimainen'. NS ilmoittaa sanan harvinaiseksi, mutta muistamani mukaan sitä parikymmentä vuotta sitten näki lehtien taidepalstoilla aika usein.

iänikuinen 'ikivanha' 3: 86, 130 ym.

Kalevalassa sankarien epiteettinä varsinkin sanojen *laulaja*, *takoja* ja *tietäjä* yhteydessä.

mahtipontinen 'mahdikas, korkealentoinen, suurellinen' 17: 146, 580, 602

Kansanrunoainesten väljään mukailuun perustuva Lönnrotin luomus (Turu-

nen 1979). Nykyinen merkitys näyttää olevan melko myöhäistä perua. Eurén (s.v. *ponsi*) ja Ahlman (1874) ruotsintavat sanan 'väldig' (tuolloin = mahtava). Lönnrot selittää leksikossaan osoittelevasti: väldig; jolla on mahdin ponsi (varsi) kädessään (mahdikas, mahdollinen). Hahnssonin ym. ruotsalais-suomalaisessa sanakirjassa 1899 *mahtipontinen* on esitetty ruotsin *svulstig*-sanana vastineeksi, mikä vastaa nykykäyttöä.

rahanalainen 20: 606 ym.

Kansanomainen ilmaus, jonka merkitys murteissa lienee tavallisesti 'rahalla ostettava'. Tämän ohella Kalevalassa on merkitys 'palkkatyötä tekevä' (raataja rahanalainen, jo VK 14: 196). Ilmausta on edellisessä merkityksessä käytetty jo kirkkolain suomennoksessa 1688: 142 ja vielä varhemmin Kollaniuksen painamattomassa lainsuomennoksessa (1648).

vähäväkinen 15: 492 ym.

Kalevalassa 'heikko(voimainen)' (samoin Europaeus s.v. *svag*), yleiskielessä nykyään tavallisemmin 'vähäosainen, -varainen'. Sana sisältyy jo Florinuksen sananlaskukokoelmaan 1702: Pian heikko hengästy, väsy vähä väkinen.

äkkiouto 7: 266 ym.

Kalevalassa tavallisesti kahdeksi sanaksi kirjoitettuna, vain merkityksessä 'aivan outo, uppo-outo'; nykykielessä myös 'äkkinäinen, aivan kokematon'.

Kalevalassa on käytetty lukuisia verbejä, joita ei varhemmin näy suomalaisessa kirjallisuudessa viljellyn. Näiden joukossa on aikamoinen joukko äänne-asultaan ekspressiivisiä tai johtimiensa ansiosta tavallista ilmeikkäämpiä sanoja, jotka havainnollistavat ilmaisua. Esittelen ensinnä onomatopoeettis-deskriptiivisiä ja niitä lähenteleviä verbejä.

helskyttää, helskytellä 24: 76, 41: 108; 18: 448

Kalevalassa käytetty kutomisesta ja hevosella ajamisesta.

joikua 39: 322

Kalevalassa puhtaasti onomatopoeettisena ilmauksena (Nenä [= keula] joikui joutsenena), nykysuomessa tavallisesti lappalaisten laulamisesta, joikaamisesta.

jolkutella 39: 46

Sanaa on Kalevalassa käytetty veneestä: Lysti on venon vesillä, Purren juosta jolkutella. Nykysuomalaisen kielitajussa *jolkutella* liittyy lähinnä eläimen (esim. hevosen) juoksuun.

kaikertaa 25: 201, 39: 158

Kalevalassa äänestä: 'valittaa, vaikertaa'. NS:kin mainitsee tällaisen käytön ensimmäisenä, mutta nykyään merkitys 'vaivata (mieltä), kaihertaa' on paljon tavallisempi, ehkä yksinomainen.

kumottaa 1: 240, 248 ym.

Kalevalassa aina kuun yhteydessä = kuumottaa; nykykielessä käyttö on laveampaa.

kyykistyä 'käydä kyykkyyn, kyyristyä' 44: 294

Aiemmissä lähteissä on vain asu *kykistyä* (jonka NS mainitsee murteellisena).

lamoa 'lojua, loikoa' 23: 162, 359, 787

Sana on NS:ssa leimattu harvinaiseksi.

lekkua 'notkua, liikahdella' 22: 445, 480, **leikutella** lintujen siivenlyönnistä 1: 180 ym.

leyhytellä 'huiskia kevyesti, liehutella'

Naisen kevyestä liikehdinnästä: Neiti asteli ahoa, Lepikköä leyhytteli (50: 51–). Lisäksi verbiä on kolmesti käytetty Lemminkäisen yhteydessä kaiketi ennen muuta alkusoinnun takia: Anna mennä matkamiehen, Lemminkäisen leyhytellä (26: 765–).

liekkua 'keikkua, heilua' 27: 19 ym.

Vrt. subst. *liekku* 'keinu; kehto' sekä verbijohdoksiin *liekuttaa* ja *liekutella*, jotka niin ikään esiintyvät Kalevalassa (23: 300; 4: 442, 46: 392) tuudittamisesta puhuttaessa. Lönnrotin tulkkisanakirjassa (s. 121) on ruotsin *vagga* selitetty 'liekuttaa, tuuvittaa, soutaa'. Europaeuksella on s.v. *gunga* sekä *liekkua* että *liekuttaa*; jälkimmäinen on jo Heleniuksella mutta hiukan eri merkityksessä, *liehuttaa*-sanan synonyyminä.

liidellä 'lennellä, leijailla' 1: 189, 207 ym.

lysmyä 'lytistyä, lyyhistyä' 2: 182

NS:n mukaan varsinkin runokielen sana; nykykielessä tuskin tavattava. (Renvallin sanakirjassa on *lysmistaa* 'taivuttaa maahan'.)

norua 'valua hiljakseen' 15: 36, 48 ym.

Samakantaisia synonyymisiä verbejä on Renvallilla: *norista*, *norota*, *norottaa*; yksikään näistä ei ole enää käytössä.

sipaista 'pyyhkäistä' 23:203, 43: 165

Asussa *sivaista* sana on jo Jusleniuksella, samoin Renvallilla. Nykysuomessa on vain *sipaista*.

suihkata 'suikata' 29: 228

Nopeasta suutelemisesta: Siinä suuta suihkatahan.

suihkia 'viuhua, huiskia, tuiskia yms.' 8: 11 ym.

Renvallilla ja Heleniuksella on vain *suihkua*.

suikerrella 'kiemurrella' 17: 128

Renvallin sanakirjassa on samakantainen *suikerehtaa*.

sykähdellä 'tykytellä, sykkäillä' 4: 510

Kantasana *sykähtää* on tiedossa Poppiuksen runosta v:lta 1822 (Rapola 1939: 18).

tepsutella 19: 139, 42: 340

Kalevalassa seulomisesta, nykykielessä kävelemisestä tai juoksemisesta käytetty kuvaileva verbi.

teutaroida 'peuhata, telmiä, riehua' 2: 153

toitahuttaa 33: 158

Torven soittamisesta; Kalevalassa on myös subst. *toitotus* (32: 326), jota ei myöskään ole vanhemmissa sanakirjoissa.

tuhertaa 'tuhrata, töhertää' 13: 133

Kalevalassa säkeissä: Kaatoi kattilat tulelta, Lihat tuhkahan tuhersi. Merkitys ei aivan vastaa yleiskielistä käyttöä mutta ei ole siitä kaukana.

tuijotella 'tuijottaa, töllistellä' 9: 234

Kantasana *tuijottaa* on sekin Kalevalassa mutta erikoisessa yhteydessä: Pää miekalla pereä, Tuiota tupettomalla (40: 79—). Turusen selitys 'katsoa rävähtämättä, tuijottaa' ei tähän sovi.

tuivertaa 22: 219

Sanaa käytetään Kalevalassa henkilösubjektin yhteydessä: Tukastani tuivertaisin, Hapsistani haivertaisin. Merkitys on 'repiä irti, raastaa'. Nykyään useimmiten tuulesta: 'raastaa, riepottaa'.

vaakkua 'raakkua' (variksesta) 16: 66 ym.
Europaeuksen leksikossa s.v. *kraxa*.

vaikertaa, vaikerrella 'valittaa, voitotella' 9: 560, 13: 187
Renvallin sanakirjassa on vain *vaikeroita*.

vilistä 'vilahdella, solista' 14: 443 ym.
Europaeus esittää sanan s.v. *hvimla*. Aikaisin tieto on Simo Achreniuksen runosta 1758 (Agricolasta Juteiniin s. 320).

vipajava 'vapiseva, värisevä' 15: 92
Partisiippimuoto vajaaparadigmaisesta itämurteille tyypillisestä deskriptiivi-verbistä. Europaeuksella on *vipajaa* s.v. *skimra*.

värjyä 45: 288
Kalevalassa kielteisenä agenttipartisiippina: Tee kivut kivuttomaksi, Vammat värjymättömäksi, Jotta saisi sairas maata. NS:n mukaan verbiä käytetään varsinkin ylätyylissä: 'väristä, vapista, väreillä'.

Omana rykelmänä sopii mainita seuraavat eloiset *alta*-johtimiset momentaaniverbit, jommoisia ennen Kalevalaa on tuskin viljelty (*sivaltaa* tosin on jo Agricolalla). Lönnrot itsekin sanoo UK:n alkulauseessa, että seuraavantyyppiset verbit ovat "entiselle kirjakielelle enimmäksi osaksi oudonlaiset".

nostaltaa 40: 139, 168, **painaltaa** 25: 722, **siirrältää** 45: 59, **työnnältää** 7: 179, 38: 119, **vedältää** 9: 546 ym.

Näyttää siltä, että itämurteissa ja erityisesti karjalan kielessä suositut momentaanijohdokset ovat ruvenneet Lönnrotia viehättämään erityisesti UK:n valmistelun aikana. Yksikään yllä mainituista tapauksista ei esiinny vielä VK:ssa samanasuisena.

Toisentyypisiäkin momentaanijohdoksia on mainittavissa, ensin pari *aise*-johtimista verbiä (jotka nekin puuttuvat VK:sta):

sitaista 4: 24, 110 ym., **ulvaista** 22: 102

ahta-johtimisia momentaaniverbejä on useampia:

astahtaa 44: 330, **lipsahtaa** 'luiskahtaa, livahtaa' 8: 175, **tyrskähtää** 42: 169, **ulvahtaa** 42: 268, **urahtaa** 8: 273 ym.

Kaikissa tapauksissa on subjektina alkusointuisesti *ukko*. Kantasanaksi katsottava *urista* on Renvallin leksikossa.

Edellisen tyyppisten verbien edelleenjohdoksia ovat seuraavat sanat:

helähyttää 8: 214 ym.

Kalevalassa stereotyyppisesti hevosen lyömisestä; esim.: Laski virkkua vitsalla, Helähytti helmisvyöllä. Renvallilla on kantasana *helähtää* (ja sen toisinto *helahtaa*).

läimähyttää 40: 148, **vierähyttää** 11: 116, 360 ym.

Kalevalassa on lisäksi melkoinen joukko muita verbejä, jotka vanhemmille sanakirjoille ovat tuntemattomia. Aika monet ovat frekventatiivisia tm. johdoksia. Esittelen aineiston kuitenkin vain aakkosittain.

alistaa 2: 254, 260

Kalevalassa konkreettissa merkityksessä 'kaataa'. Sama merkitys tunnetaan Hakulisen mukaan (1979: 295) murteista, mutta SMS:n mukaan sanaa tavaataan aidossa kansankielessä vain merkityksessä 'alentaa' (pyssystä). Nykymerkityksessä sanan tuntee Europaeuksen leksikko; juridinen käyttö juontuu Lönnrotiin (1863; Rapola 1960). Kalevalalla lienee ollut vaikutusta, vaikka sana onkin kirjakieleen omaksuttu abstraktimmassa merkityksessä.

haastatella 35: 91, 92

UK:ssa sana merkitsee 'puhutella, jututtaa': Alkoi neittä haastatella, Haastatella, houkutella. Nykyaikaiseen erikoismerkitykseen (= engl. *interview*) sanan on siirtänyt Artturi Kannisto 1907 (Hakulinen 1979: 467). Ennen UK:n ilmes-
tymistä sana on esiintynyt Kantelettaressa.

hangoitella 'vastustella, niskoitella' 41: 123

Kalevalassa hauen liikkumista luonnehtimassa. Sana on jo VK:ssa ja Hele-
niuksen sanakirjassa.

huolitella 'tehdä huolellisesti, viimeistellä' 6: 34 ym.

Kalevalassa useimmin taidokkaasta sepäntyöstä, koristamisesta tms. käytetty karjalaisperäinen sana, joka on kirjasuomeenkin välittynyt ilmeisesti Kalevalasta (Rapola 1960; tarkemmin sanasta Ruoppila 1967: 21).

kavuta 'kiivetä' 24: 296 ym.

Sisältyy jo VK:aan; samana vuonna 1835 sanaa on käyttänyt myös Sanansaattaja Viipurista. Europaeukselta *kavuta*-verbin tapaa s.v. *klättra*.

kielastaa, kielastella 'puhua kielevästi, lörpötellä, valehdella' 16: 226, 16: 247
Kalevalassa on lisäksi tekijännimi *kielastaja* 'kielenpieksijä, kantelija, valehtelija' (16: 188 ym.). Sanueta tuskin tapaa nykyisestä kirjasuomesta, mutta NS noteeraa sen lisämaininnoita. Myöhemmistäkin leksikoista sen saattaa tавata. Tarkemmin Ruoppila 1964: 24.

kotkata 'kääntää naulankärki puun sisään' 32: 536
Kohta UK:n jälkeen päässyt Europaeuksen sanakirjaan s.v. *nita*.

latjata 'latoa, mättää' 18: 522, 42: 164
Sana kuuluu lähinnä kansankieleen. Paitsi itämurteissa se tunnetaan karjala-aunuksessa ja lyydissä. Posti on selittänyt sen germaaniseksi lainaksi (1959: 213–).

lestä 'erottaa kuoret jyvistä' 21: 92
Tavallisesti passiivin 2. partisiippina; niin Kalevalassakin: Pestyin ohrin, lestyyn leivin. Sanan levikkialue on itäinen (Ruoppila 1967: 75–). Renvallilla on *i*-vartaloisena ja eri merkityksessä *lesiä* 'dreschen, prügeln'.

maleksia 'kuljeksia, vetelehtiä' 24: 374
Kalevalassa on verbistä johdettu tekijännimi: Maat heitän maleksijoille, Lepiköt lepeäjille. Sanaa ei ole vielä VK:ssa mutta kyllä Kantelettaressa (I 144: 8 samantapaisessa säkeessä).

maustella 'tehdä maukkaammaksi' 23: 400, 35: 314
NS ei mainitse tätä frekventatiivijohdosta vaan ainoastaan kantasanan *maustaa*; sen ensiesiintymäpaikaksi Rapola ilmoittaa Europaeuksen sanakirjan. Kalevalan sanojen uskollinen mainitsija Eurén on kelpuuttanut sanakirjaansa myös *maustella*-verbin.

nimetä 1: 152 ym.
Kalevalassa merkitys 'sanoa, virkkaa' varsinkin yltyleisessä säkeessä »Sanan virkkoi, noin nimesi». Rapola mainitsee ensimmäiseksi käyttäjäksi Pietari Hannikaisen (1847 'nimittää'). Europaeuksen leksikossa s.v. *nämna*.

piileskellä 'pysytellä piilossa' 11: 323, 47: 166
Renvall mainitsee vain samakantaiset *piillä* ja *piilellä*.

päteä 'kelvata, olla kompetentti' 9: 399 ym.
Partisiipista *pätevä* ks. erikseen s. 293.

sydäntyä 'suuttua, vihastua' 12: 27 ym.

Sana ei esiinny vielä VK:ssa mutta kyllä Kantelettaessa. Ennen UK:aa sen on maininnut Helenius, mutta eri merkityksessä: 'bliva modig', siis 'rohkaistua'.

syleillä, sylitä 'halata' 37: 152, 42: 139; 29: 303, 304

Edellinen on normaali nykysuomen ilmaus, jälkimmäinen NS:nkin mukaan harvinainen. Renvallin sanakirjassa on vain *syleä* ja *syletä*, jotka ovat nykykielille vieraita. Europaeuksella on *syleillä* s.v. *omarma*. *Syleillä* esiintyy jo 1791 painatteessa »Nykyisten Aikain Merkeistä» ja *sylitä* 1752 painetussa rukouksessa kuninkaan matkan johdosta (Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja s. 198).

tutkailla 'kysellä, kuulustella' 10: 202 ym.

Esiintyy asussa *tutkaella* UK:ssa lukuisia kertoja mutta ei vielä VK:ssa.

tähystää, tähystellä 20: 472, 154; 39: 137

Kalevala on kaiketi olennaisesti yleistänyt näidenkin verbien käyttöä. SKES katsoo ne *tähti*-sananjohdoksi ja selittää niiden tulleen kirjakielen itämurteista. Edellinen on Gananderilla, mutta Renvallilla on (kirjakielistetysti) *tähdystää, tähdystellä* eri merkityksessä: 'tähdätä, tähtäillä'. Ilman *d*:tä ja nykymerkityksessä sanat eivät esiintyne painetuissa sanakirjoissa ennen Eurénin leksikkoo. (*Tähystää* myös Ahlmanilla 1865 s.v. *kika*.)

tähytä 'katsoa tarkkaan, tähystää' 1: 314, 340 ym.

SKES:n mukaan sana on nuorehko, ehkä *tähystää*-verbiin nojautuva muodoste, murteissa jokseenkin tuntematon. Kalevalassa *tähytä* on kuitenkin paljon tavallisempi kuin *tähystää*. Se sisältyy jo VK:aan.

uhitella 'uhkailla' 31: 41

urjeta 'lähteä, erota, loitota' 29: 360, 370 ym.

NS:n mukaan sana on sävyltään lähinnä kirjallinen. Sen levikki on selvästi itämurteinen (SKES).

vaalia 'hoitaa, hoivata ym.' 18: 209 ym.

Esiintyy UK:ssa vaihtelevissa merkityksissä 8 kertaa (lisäksi kahdesti tekijänimijohdos) mutta ei vielä VK:ssa. Kirjallinen käyttö on varhemmin ollut niukkaa; Rapolan tietämän mukaan ollut kuitenkin 1834 lehdessä Sanansaattaja Viipurista ('hoitaa, varjella'). SKES:n mukaan sana sisältyy Renvallin leksikkoon, mutta tieto on erheellinen. Vähän ennen UK:aa sana on Lönnrothin tulkisanakirjassa (s. 119) ja sitten Europaeuksella s.v. *sköta*.

vahtia 'vartioida' 19: 216

Renvallilla on vain *vahdata*, samoin Heleniuksella. Europaeus kääntää ruotsin *vakta*-verbin jo 'vahtia, vartioita; (skydda) varjella'.

valvatella 'pitää silmällä, tarkkailla, odotella' 18: 540 ym.

Sana ei kuulu yleiskieleen, mutta NS:n mukaan se esiintyy Kiannon kielessä. Yleisemmin tunnetaan subst. *valvatti* (ks. s. 286).

valveuttaa 'herättää' 42: 308

Kansankielessä ilmeisen vähäkäyttöinen sana (SKES); yleiskielessä tavallisimmin kuvallisissa yhteyksissä.

varttaa 'kiinnittää varteen' 15: 201, 207

SKES ilmoittaa sanan esiintyvän Gananderin, Renvallin ja Lönnrotin sanakirjoissa. Kahdesta ensin mainitusta sitä ei kuitenkaan löydy. Ennen Lönnrotia sen on kyllä noteerannut Europaeus s.v. *skafra*.

vetistellä 'kyynelehtiä, itkeä' 3: 500

vierrä 'vieriä' 1: 143 ym.

Kalevalassa merkityksiltään vaihteleva, erittäin yleisesti viljelty verbi, jonka NS ilmoittaa varsinkin runokieliseksi ja ylätyyliseksi. SKES:n mukaan itämurteinen sana. Runoesiintymä Turun Viikkosanomissa 1820 (n:o 15: 1) ja jo Gananderin *Mythologia Fennicassa* 1789: 4. Europaeuksella s.v. *glida*.

vihmoa 'sataa (heikosti) vettä' 2: 327, 341

Vasta UK:ssa ja kohta sen jälkeen Europaeuksen sanakirjassa s.v. *dugga*.

viistää 'laahata, hipoa' 7: 47, 19: 209

viittoa 'osoittaa, osoitella' 46: 483

Renvallilla on vain *viitata* ja *viittaella*, *viittailla*. *Viittoa* on jo VK:ssa; Europaeuksen sanakirjassa s.v. *antyda*.

vuottaa, vuotella 2: 53 ym.; 6: 73 ym.

Molemmat ovat Kalevalassa yleisiä *odottaa* ja *odotella* -verbien itäisiä murremuotoja, joita myöhemminkin on viljelty varsinkin kansanomaisessa kerronnassa ja runoudessa (NS).

väännätellä 10: 314 ym.

Kalevalassa vaihtelevissa yhteyksissä, mm. 'väännellä'; nykysuomessa tavallisesti väännellen tapahtuvasta kulkemisesta (kuten Kalevalassakin 17: 431).

yllättää 'tavoittaa (tm.) odottamatta; tehdä jotain odottamatonta' 13: 101 ym. Rapolan ensiesiintymäluettelon mukaan verbi on ensi kerran Eurénin sanakirjassa 1860 merkityksenä 'saavuttaa' ja nykymerkityksisenä vasta 1874 Ahlmanin leksikossa. Hakulinen (1979: 464) on tämän nojalla ajoittanut *yllättää*-sanan 1870-luvulle. Kalevalassa merkitys useimmiten on 'saavuttaa' (kerran jo VK 7: 26), mutta joskus tätä sanaa on käytetty varsin nykyaikaisittain, esim.: Tuohon yöhyt yllättävi, Pimeä piättelevi (4: 297). Turunen (1979) onkin sanonut: »otettu uudelleen käyttöön 1870-luvulla». Yleisessä käytössä sana on tuskin aiemmin ollutkaan, mutta kalevalaiset juuret sillä tuntuu olevan.

Myös jokunen partikkeli näyttää levinneen kirjasuomeen lähinnä Kalevalan kielestä. Esittelen tapaukset aakkostettuina.

kaikitenkin 'kuitenkin' 3: 143 ym.

Ilmaus on kansankielessä vähän tunnettu. Kirjasuomessakin se elää enimmäkseen vain fraasissa *kuitenkin kaikitenkin*, joka on Lönnrotin mukailema asusta *kuitenki kaiketiki*. Kun samaa paratagmaa on Kalevalassa viljelty useita kertoja ja *kaikitenkin* yksinään käytettynä on harvinainen, voidaan katsoa, että (*kuitenkin*) *kaikitenkin* on siivittynyt Kalevalasta (Terho Itkonen 1966: 408).

limitysten 'osaksi päällekkäin, limittäin' 15: 343

Kalevalassa on (16: 112) myös kantasana *limi* (jota tavallisesti käytetään vain sisäpaikallissijoissa adverbien tavoin); levikkialue on itäinen ja pohjoinen (Ruoppila 1967: 141).

pääksytysten 'perätysten' 3: 7 ym.

Kalevalan alkusointuinen sanonta *päivät pääksytysten* 'päiväkausia, keskeytyksettä' edustanee nykyäänkin yleisintä käyttöä.

Pitkänlaiseksi venähtäneen sanaluettelon jälkeen on aika esittää joitakin ko-koavia havaintoja. Ennen muuta ansaitsee huomiota kertyneiden sanojen määrä: Kalevalassa on todella runsaasti sellaisia aikanaan uusia tai ainakin painetussa sanassa jokseenkin käyttämättömiä ilmauksia, jotka kuuluvat edelleen kirjasuomen sanavaroihin.

Tarkasteluni mukaan Kalevalan täydellisemmässä, 1849 ilmestyneessä laitoksessa on runsaat 200 sellaista kirjakielessä jalansijaa saanutta sanaa, jotka on mainittu Nykysuomen sanakirjassa mutta joita ei ole Kalevalan ilmestymistä varhemmissa leksikoissa. Esittelemiini 221 sanaan sisältyy joitakin harvoja, jotka ovat mukana Renvallin sanakirjassa mutta selvästi vain kansanrunou-

teen kuuluvina tai aivan muuta tarkoittavina kuin myöhemmässä kirjallisuudessa. Toisaalta luvusta ovat poissa sellaiset sanat, jotka on kelpuutettu NS:aan Kalevalassa ja ehkä myös Kantelettaressa esiintymisen perusteella mutta jotka eivät ole levinneet laajempaan käyttöön edes taiderunoudessa.

Kalevalan kieltä on yleisesti pidetty elävänä ja havainnollisena. Tämän käsityksen kanssa sopii hyvin yhteen se, että Kalevalan sisältämistä uusista sanoista varsin huomattava osa on verbejä. Aineistoni sanoista on verbejä peräti 87 eli noin 40 %. Vertailun vuoksi mainitsen, että Suomen kielen taajuussanaston (1979: 18) mukaan kaunokirjallisuuden kielessä käytetyistä eri sanoista verbejä on noin 20 % (tietokirjallisuudessa vain vajaat 9 %). Erityisen runsaasti on deskriptiivis-onomatopoeettisia tai niitä lähenteleviä verbejä. Tällaisia olen laskenut olevan noin 40 eli lähes puolet kaikista verbeistä. Silmäänpistävän paljon verbeissä on myös johdoksia, etenkin frekventatiivisia ja momentaani-sia. Yksistään *ele ~ ile* -suffiksia frekventatiiviverbejä on 25.

Sanojen kokonaismäärään 221 sisältyy kyllä melkoinen joukko ilmauksia, joita nykyisessä proosakielessä käytetään perin harvoin, toisia ei ehkä lainkaan. Näitä sanoja ei kuitenkaan ole aihetta silti leimata kuolleiksi. Jos ne sisältyvät klassiseen kirjallisuuteen, ne jatkavat elämäänsä kansallisen kulttuurin osasina. Hyvin tulkinnaista on tietenkin ratkaista, mitkä sanat ovat kielessä tavallisia, mitkä harvinaisia. NS:n kannanottojen ja osaksi oman kieli-korvani varassa olen arvioinut, että tarkastelluista sanoista noin 160 kuuluu joko yleisiin tai ainakin kirjallisesti sivistyneen kansalaisen tuntemiin sanavaroihin. Suomen kielen taajuussanastoon on näistä kuitenkin mahtunut vain 31. Sellaisia sanoja, jotka yleisyystilastossa ovat korkeammalla kuin 5000. sijalla, on 14: *alistaa, etevä, haastatella, kannas, melkoinen, nimetä, nuoriso, ongelma, pätevä, päteä, seos, vaalia, viesti, yllättää*. Nykysuomen suosituin Kalevalasta opittu sana on *ongelma*; siitä on tullut viime aikoina todellinen muotisana.

Kalevalan merkitystä puntaroitaessa on entistä enemmän aihetta korostaa teoksen osuutta suomen kirjakielen sanavarojen karttumiseen. Tällä tietoa on nykysuomen sanojen ensiesiintymiä Kalevalassa lähes kaksisataa. Tulevaisuudessa epäilemättä ilmenee, että jotkut sanoista on painettu ensi kerran jo varhemmin, vaikka ne eivät ole vielä tulleet riittävän tutuiksi päästäkseen leksikkoihin. Noin 30:stä mukaan ottamastani sanasta jokunen vanhempi esiintymätieto onkin. Myös tällaisissa tapauksissa Kalevala on uskoakseni yleistänyt sanoja. Ilmeistä näet on, että Kalevalan synnyttämä innostus ja teoksen arvostus ovat edistäneet sen sanojen leviämistä. Kalevalasta soluivat monilukuiset sanat nopeasti edelleen sanakirjoihin ja saivat täten lisävauhtia.

Unohtaa ei sovi myöskään Kalevalan epäsuoraa vaikutusta. Sitä ei ole tosin helppo täsmällisesti osoittaa, mutta mitä todennäköisintä on, että Kalevalan rikkaaseen kieleen ihastuneet kynänkäyttäjät ovat entistä rohkeammin uskal-

taneet ammentaa kansankielen lähteistä uusia sanoja ja puheenparsia, joista jälleen monet ovat juurtuneet yleisemmin kirjakieleen.

LÄHTEET

- Agricolasta Juteiniin. Kirjallis- ja kielihistoriallisia näytteitä vanhemmasta suomalaisesta kirjallisuudesta. Toimittanut A. V. KOSKIMIES. Helsinki 1921.
- AHLMAN, FERD. 1865: Svenskt-Finskt Lexikon. Helsingfors.
- 1874: Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Helsinki.
- ANTTILA, AARNE 1935: Elias Lönnrot: elämä ja toiminta II. SKST 190 II. Helsinki.
- EURÉN, G. E. 1860: Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Hämeenlinna.
- EUROPAEUS, D. E. D. 1853: Svenskt-Finskt Handlexikon. Helsingfors.
- FLORINUS, HENRIK 1678: Nomenclatura Rerum brevissima, Latino-Sveco-Finnonica. Jäljennöspainos. Pieksämäki 1976.
- HAHNSSON, J. A.—A. H. KALLIO—H. PAASONEN—K. CANNELIN 1899: Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja. Helsinki.
- HAKANEN, AIMO 1973: Adjektiivien vastakohtasuhteet suomen kielessä. SKST 311. Forssa.
- HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.
- HELENIUS, CARL 1838: Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja. Åbo.
- ITKONEN, TERHO 1957: Suomen kielen suksisanastoa. SKST 254. Helsinki.
- 1966: Tutkimus suomen asyndetonista. — Virittäjä 70.
- JUSLENIUS, DANIEL 1745: Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Jäljennöspainos Helsinki 1968.
- KALIMA, JALO 1952: Slaavilaisperäinen sanastomme. SKST 243. Helsinki.
- KAUKONEN, VÄINÖ 1956: Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos. SKST 247. Helsinki.
- 1984 a: Elias Lönnrotin Kanteletar. SKST 386. Jyväskylä.
- 1984 b: Suuri elämäntyö. — Lönnrotin aika. Kalevalaseuran vuosikirja 64. Pieksämäki.
- KOHTAMÄKI, ILMARI 1956: Ankara puutarhuri: August Ahlqvist suomen kielen ja kirjallisuuden arvostelijana. SKST 248. Vammala.
- KOSKI, MAUNO 1983: Värien nimitykset suomessa ja lähisukukielissä. SKST 391. Savonlinna.
- KUUSI, MATTI—ANTTONEN, PERTTI 1985: Kalevala-lipas. SKST 413. Pieksämäki.
- LÖNNROT, ELIAS 1847: Ruotsin, Suomen ja Saksan tulkki. Helsingfors.
- 1958: Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Kolmas (näköis)painos. Helsinki. (Ensimmäinen laitos 1866—80.)
- MIKKOLA, J. J. 1938: Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch. SUST 75. Helsinki.
- NS = Nykysuomen sanakirja.
- POSTI, LAURI 1959: Sanahistoriallisia hajahuomioita. — Verba docent: juhla-kirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6.10.1959. SKST 263. Helsinki.
- 1967: *Kääkä*-sanan alkuperästä. — Virittäjä 71.
- RAPOLA, MARTTI 1939: Sanapöimintoja nuoren Poppiuksen kirjoitelmista. — Virittäjä 43.
- 1960: Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen. Tietolipas 22. Helsinki.
- 1969: Vanha kirjasuomi. 3. p. Tietolipas 1. Tampere.
- RENVALL, GUSTAVUS 1826: Suomalainen Sana-Kirja I—II. Aboa.
- RINTALA, PÄIVI 1980: Deminutiivijohdosten asema nykysuomessa. — Congressus quintus internationalis fenno-ugristarum Turku 20.—27. VIII 1980. Pars III. Turku.
- RUOPPILA, VEIKKO 1964: Karjalaisia sanoja Vanhassa Kalevalassa. — Virittäjä 68.
- 1967: Kalevala ja kansankieli. SKST 284. Forssa.

- SAUKKONEN, PAULI—HAIPUS, MARJATTA—NIEMIKORPI, ANTERO—SULKALA, HELENA 1979: Suomen kielen taajuussanasto. Porvoo.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja. Ensimmäinen osa: a—elää. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki 1985.
- Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta. Julkaissut KUSTAVI GRO-TENFELT. SKST 130. Helsinki 1912.
- TURUNEN, AIMO 1979: Kalevalan sanat ja niiden taustat. Lappeenranta.
- VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja. Ensimmäinen osa: A—I. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki 1985.

Das Kalevala als lexikalische Quelle der Finnischen Schriftsprache

PAAVO PULKKINEN

Allgemein herrschte die Auffassung, daß die 1835 und 1849 erschienenen Auflagen des Kalevala-Epos zahlreiche neue Wörter in die finnische Schriftsprache gebracht haben. Genaue Berechnungen über die Anzahl dieser Wörter lagen jedoch bislang nicht vor. Der Verfasser versucht, anhand der Konkordanz des Neuen Kalevala, von Wörterbüchern, lexikalischen Arbeiten und Archivangaben des Lexikons der alten finnischen Schriftsprache jene Wörter aus dem Neuen Kalevala zu inventarisieren, die im Nyky-suomen sanakirja (NS; Wörterbuch der finnischen Gegenwartssprache) vorkommen und vor dem Erscheinen des Epos weder in Wörterbüchern notiert noch in erwähnenswertem Umfang in der gedruckten Literatur verwendet wurden. Weggelassen wurden allerdings solche Wörter, die offenbar nur deshalb im NS Aufnahme fanden, weil sie im Kalevala (und vielleicht im Kanteletar) enthalten sind, sich aber sonst im Sprachgebrauch nicht allgemein durchgesetzt haben.

Die Anzahl der mit dem Kalevala in die finnische Schriftsprache gelangten Wörter erwies sich als überraschend groß. Der Aufsatz bringt insgesamt 221 entsprechende Wörter. Verständlicherweise sind viele davon selten, gehören in erster Linie dem dichterischen Stil an; einige werden heute auch kaum noch verwendet. Die Mehrheit aber — vom Verf. auf ca. 160 Wörter geschätzt — gehört jedoch zum allgemeinen Wortschatz des Finnischen oder ist zumindest gebildeten Finnen be-

kannt. 14 der Wörter gehören zu den 5 000 häufigsten finnischen Wörtern. Die Standardsprache verdankt dem Kalevala überraschend viele Verben: 40 % der neuen Wörter. Darunter findet man besonders viele ausdrucksvolle Expressiva sowie frequentative und momentane Ableitungen.

Wenn man die Wirkung des Kalevala hinsichtlich der Entwicklung der finnischen Sprache einschätzen will, muß seine Bedeutung für die Erweiterung des Wortschatzes mehr als bisher betont werden. Fast 200 in der finnischen Gegenwartssprache verwendete Wörter begegnen in gedruckter Form offenbar erstmals im Kalevala. Möglicherweise sind einige von ihnen auch schon einmal früher in der Literatur verwendet worden, doch konnte das Kalevala auch die Verbreitung solcher Wörter wesentlich beeinflussen. Die Wertschätzung des Kalevala sorgte dafür, daß sich die in dem Epos verwendeten Wörter allgemein durchsetzten; aus dem Kalevala gelangten zahlreiche Wörter dann in die Lexika.

Daß ein einziges belletristisches Werk so viel neuen Wortschatz in die Schriftsprache gebracht hat wie das Kalevala, dürfte einzigartig sein. Auch ist mit einer indirekten Wirkung des Epos zu rechnen: der Reichtum der Sprache des Kalevala begeisterte und ermutigte viele, mehr als bisher Wörter und Wendungen aus den reichen Quellen der Volkssprache zu schöpfen.